

‘ומה ראית לרבות את הבן ולהוציא את האח’ — כמה ראשונים כתבו [דלא כמשמעות דברי רשב"ם בד"ה אדרבה ולהלן קט. ד"ה ומשני משום וד"ה מלמד. וכ"כ הרז"ה]: ודאי אין הקושיא באה לומר שהאח יקדם לבן בירושה — שהרי מפורש בכתוב ההפך, ואין הדעת נותנת לערבב המקראות כולי האי, לומר שלא כסדרן הם כתובים. והלא אין מקרא יוצא מידי פשוטו; —

אלא הקושיא היא מה ראית לרבות הבן בקדימות לאב ולהוציא האח, אני אומר שגם האח יהא קודם לאב. [ולשון 'אדרבה מרבה אני את האח' — לא למעט בן בא, אלא פירוש 'אדרבה' — יותר מן האב]. כן פירשו הראב"ד והריטב"א. [והקושיא לפי זה תיבטל דרשה שלך, כי לא בא הכתוב להקדים את האב אלא לאחי האב, וזה ידענו בסברא, כדלהלן. עפ"י ריטב"א].

ויש מפרשים הקושיא: אמנם כשיש רק בן ואח — הבן קודם, ככתוב. וכשיש אב ובן — האב יהא קודם, גם אם יש שם אח. אבל כשיש רק אב ואח — האח יהא קודם, שכן במקום שאין בן האח קם ליבם, הלכך אעפ"י שאין יבום יפה כחו לדחות את האב. [ודחו, הואיל ואין יבום אלא במקום שאין בן, הרי שהבן קרוב יותר מן האח, הלכך אי אפשר לומר שהאב יקדם לבן והאח יקדם לאב, שאם האח דוחה את הבן כל שכן שידחה את האח].

פירוש נוסף: כיון שבבן ובאח יש קורבה מסוימת בכל אחד מהם שאין בחברו, ובשניהם יש צד קורבה יותר מן האב, הלכך אין לך לדרוש מהקרוב שהבן קודם לאב, אלא הקרב קאי על שארו ובא הכתוב ליתן את הנחלה ל'שאריו' שהוא הקרוב, ולהקדימו לשניהם (עפ"י רמב"ן רשב"א רבנו יונה. וע"ע בחדושי הנצי"ב).

*

‘... והנה דרך הכתוב לקרוא 'נחלה' הנמשכת ביושר כנחלי מים למשפחותם לבית אבותם. והראשון הזוכה בה לו ולדורותיו יקרא 'מתנחל' — כי הוא עושה עצמו נחל נובע לזכות ליוצאי חלציו או לקודמים אליו להנחיל לבניהם בקו ישר... והוא טעם למטות אבותיכם תתנחלו האמור בחלוקת הארץ. וכן והתנחלתם אתם לבניכם — בעבדים שהוקשו לקרקעות. ו'ירושה' — היא הבאה ממקום אחר, כגון הבן את אמו והאיש את אשתו. וכתוב וכל בת ירשת נחלה — דלגבי דידה היא נחלה ולגבי באי כחה אינה אלא ירושה.

ובא הכתוב להזהירנו שלא נבטח על זכות אבות לנחול את הארץ בדרך טבע וסגולה, אלא צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את הארץ — שתהיה נקנית אלינו בזכות עצמנו כאילו באה ממקום אחר. וכן בתורה כתיב מורשה קהלת יעקב — שאין תלמידי חכמים מנחילים כתריהם לבניהם אלא כדאמר ליה עקביא לבריה (עדיות סופ"ה): מעשיך יקרבוך... (מתוך עשרה מאמרות לרמ"ע מפאנו, חקור הדין ב.כח).

דף קט

‘קראי שלא כסדרן כתיבי’ — טעם הדבר, כי הכתוב ונתתם את נחלתו לשארו הקרב אליו ממשפחתו מלבד שבא ללמד על ירושת האב, הוא מלמד על שאר ירושות רחוקות, שהקרוב קרוב קודם, כשם שבירושות ראשונות הקרוב קודם — לכך נכתב לבסוף (רמ"ה).

וכן כתב רבנו יונה: פשט הכתוב 'לשאר' בא ללמד על שאר קרובי המת. ונמצאו פשטי המקראות מתקיימים כסדרן. אבל לענין המדרש שדרשו בו חכמים 'שאר' זה האב [מיתור התיבה, שהיה לו לומר 'ונתתם את נחלתו לקרוב אליו ממשפחתו'. ר"ד], לענין זה בלבד אמרנו שהמקראות כתובים שלא כסדרן.

(ע"ב) 'ממאי דשאר זה האב — דכתיב שאר אביך הוא...' — יש להבין הלא ה'שאר' מתיחס בכתוב הזה לאחות האב, ערות אחות אביך לא תגלה, ערות אביך הוא. וכן בהמשך — ערות אחות אמך לא תגלה כי שאר אמך הוא — הרי האחות קרויה שאר, לא האב והאם? ונראה שהלימוד אינו מצד הלשון גרידא אלא מעצם הענין; מכך שהקפידה תורה על גילוי ערות אחות האב מפני שהיא שאר האב, ומה זו קפידא — על כרחך משום שהקפידה תורה על התערבות השאר, ומכאן למדנו שגם האב שארו הוא (עפ"י אמת ליעקב לעיל קח: ע"ש).

'אינן, דאיתרמי ליה גברא דשמיה לוי' — וגם בזה היה שמה, כי היו מהם סבורים שהוא לוי ממש (ריטב"א).

'מכאן שתולים את הקלקלה במקולקל' — לכך תלאו במנשה. אך מדוע תלה את מנשה המקולקל במשפחת יהודה?

משום שיהונתן שונה היה מאופי משפחתו משפחת הלוי, שבהם נאמר אשר נסיתו במסה... האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו — לעולם לא יסור מאחרי ה'. אלא דומה היה למשפחת יהודה, שאף הוא שם ה' נקרא עליו, ואמנם לפעמים הוא נופל, ולבסוף מודה ואומר צדקה ממני. וכן טבע צאצאיו, כגון מנשה שעבד עבודה-זרה וסופו שעשה תשובה וכפר בע"ז, ונקרא יהודי ושב לאל בכל לבו. וכך היה ענינו של יהונתן, כדאמרינן בסמוך — לכך תלאו הכתוב במשפחת יהודה (עפ"י מהר"ל).

טעם נוסף לכינוי 'מנשה' — כתב הרמ"ע מפאנו (עשרה מאמרות — חקור הדין א, כג), שגם הוא אלקים את הצדיק, משה, שלא ייזכר שמו על הקלקלה.

[בזה מובן כיצד שמואל שכתב ספר שופטים (כדלעיל יד) יתלה במנשה שעדיין לא ידעו בדורו מי הוא. וכיצד נתפרש הכתוב עד שבא מנשה לעולם (ובכתובות י: שהוכיחו דכתב קרא בתורה ע"ש העתיד, לא הזכירו כלום מכאן) — אך לפי האמור בעצם כוונת הכתוב למשה אלא שהסתיר הדבר ע"י תוספת נ' תלויה על שם נשייה].

'לעולם ידבק אדם בטובים — שהרי משה שנשא בת יתרו יצא ממנו יהונתן...' — יתרו היה כומר לעבודה זרה (ע' מכילתא יתרו יח, א' כהן מדין — רבי יהושע אומר: כומר היה...). וכשנשא משה בתו הוצרך לידור לו שכן הראשון שיוולד לו יהא כומר לעבודה זרה (ע"ש פסקא ג). ולכך לא נימול עד שפגעו המלאך בדרך וביקש להמיתו. וכוונת משה היתה כי צפה וידע שיחזיר את חמיו למוטב, כמו שאכן עשה, שנתגייר תחילה, ולא ינח שבט הרשע על גורל הצדיקים. ומכל מקום נענש בגלל התנאי הזה שכן בנו נעשה כומר לע"ז, כי ברית כרותה לשפתים וסביביו נשערה מאד (עפ"י בעל הטורים שמות ב, טז יח, ג; עשרה מאמרות — חקור הדין ג, כב).

'מבנות פוטיאל... דאתי מיתרו שפיטם עגלים לעבודה זרה. לא דאתי מיוסף... ' — שלא מצינו 'פוטיאל' במקום אחר, וודאי לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, ולכן משמע שהוא איש הידוע לנו. 'שפטפט ביצרו' — ולכך קרא לו 'פוטיאל', לפי שנאמר לא יהיה בך אל זר ואמרו חכמים דהיינו יצרו של אדם (תורת חיים).

דף קי

ישבאל בן גרשום בן מנשה נגיד על האצרות. וכי שבואל שמו, והלא יהונתן שמו? אמר ר' יוחנן: ששב לא-ל בכל לבו' — ראה ברשב"ם, שחזר לקלקולו. והוא הנביא הזקן מבית-אל. ובילקוט מובא שסופו ששב לא-ל שנית, שנאמר הנביא אשר השיבו. (וכן מבואר בספר עשרה מאמרות (חקור הדין א, כג), על פי הכתוב בספר מלכים (א', יג) שקרא בדבר ה' על המזבח אשר בבית אל ועל כל בתי הבמות שבשומרון. וכשפירסם נבואתו ולא כחד דבר, אין לך כפירת עבודה זרה וקידוש שם שמים גדול מזה. וע"ע בן יהוידע).

'אימא אי איכא בן לירות בן, איכא בת תירות בת, איכא בן ובת לא האי לירות ולא האי לירות? — ואלא מאן לירות, אטו בר קשא דמתא לירות? — כלומר, אם שניהם הקרובים ביותר לירש, אין זה מן היושר להעביר לאחרים, שזה כאילו העברנו למושל העיר.

[הרשב"א הזכיר (בתשובה ח"ד כב) סברא זו, אטו בר קשא דמתא לירות, אודות מי שסילק את יורשו הקרוב מירושתו כדי שיירשנו קרובו המרוחק ממנו, לא עשה כלום (גם ללא הטעם שמתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל) — מפני שהירוש המרוחק הרינו כנכרי גמור ואין לו עסק בירושה כלל, הלכך אין סברא שבסילוקו של הקרוב יירש הרחוק. ואמנם היה ניתן לחלק בין הנידונים, כי כאן אין סיבה שהבן והבת הקרובים לא יירשו ורק הרחוקים יירשו, ואילו שם י"ל שעל ידי סילוק-הקרוב נידון כמי שאין קרוב, והרי הרחוקים נעשו קרובים. ואכן יש מהראשונים שחולקים על דינו של הרשב"א. וע"ע בהסבר מחלוקתם בקובץ ענינים לגרא"ו, להלן קלא].

— בירושלמי מובא שכן אומרים חכמי עכו"ם, שהם דורשים ובן אין לו — הא יש לו בן, שניהם שוים. ומשייבים להם בירושלמי מהמשך הפרשה ואם אין לו בת ונתתם את נחלתו לאחיו — ושם ודאי כשיש בת אינה שווה לאח אלא קודמת לו.

(ע"ב) 'ודלמא הא קמ"ל דבת נמי בת ירושה היא' — ולכך הוצרך לכתוב בת בפרוש ואין די לכתוב 'זורע אין לו והעברתם לאחיו', משום שאז היה במשמע שדבר ידוע הוא שהבת יורשת, ולא הוצרך אלא ללמד על ירושת האחים. ואין הדבר כן, שהרי נסתפקו ישראל על ירושת הבת, ובנות צלפחד שאלו עליה, והוצרכה התורה ללמד זאת בפרוש שהבת יורשת — והעברתם את נחלתו לבתו (עליות דרבנו יונה).

וכן משמע מהמשך הגמרא, שלא היה הדבר פשוט כלל שהבת יורשת, ממה שאמרו 'ודלמא בנות צלפחד הוא דקאמרן הכי, נתנה תורה ונתחדשה הלכה' — מלשון זה משמע שכך היה באמת המנהג והסדר הנאות לפני מתן תורה [ולא רק שאמרו כן מסברתן גרידא], שאין הבת יורשת. והוא לפי שמצינו שהאבות מנחילין לאחד מן הבנים ואפילו אינו בכור ודוחין האחר, כענין אברהם ליצחק, יצחק ליעקב,

שאלות ותשובות לסיכום ולחזרה

פרק שמיני; דף קח

קסט. אלו קרובים נוחלים ומנחילים זה את זה; נוחלים ולא מנחילים ולא נוחלים; לא נוחלים ולא מנחילים?

אלו נוחלים ומנחילים — האב ובניו; האחים מן האב.
נוחלים ולא מנחילים — האישה את אמו; האישה את אשתו; בני אחיות (כלומר, הבן את דודו או דודתו מצד האם. וערשב"ם וש"ר). ולאידך גיסא, מנחילים ולא נוחלים — האם את בניה; האישה את בעלה; אחי האם. [לפי דעה אחת (להלן קיד-קטו), האם יורשת את בניה במקום שאין אב. (לפרוש התוס' דלא כרשב"ם, דוקא בכגון שאין שאר לאב, כגון גר, אבל יש לו שאר — לדברי הכל קרובי האב יורשים ולא האם)].
לא נוחלים ולא מנחילים — האחים מן האם (שמשפחת אם אינה קרויה משפחה).

דפים קח — קט

קע. סדר נחלות — כיצד?

הבן יורש את אביו (איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו הא ישר בן — בן קודם. להלן קי.
וע"ש בע"ב מקור נוסף). אין הבן קיים — זרעו של הבן יורש. אין לו זרע —
הבת יורשת או זרעה אחריה. אין למת בנים או בנות ולא כל זרע —
אביו יורשו (כן דרשו משארו. ולפי תנא אחר מוהעברתם את נחלתו לבתו). אין האב קיים —
בני האב יורשים, כלומר אחי המת מן האב. (ואם אין לו בת ונתתם את נחלתו לאחיו. אבל אחים מן האם — לא, שמשפחת אם אינה קרויה 'משפחה'. קי:). אין אחים זכרים וגם לא הניחו זרע — יורשות האחיות או זרען (הוקשה ירושה שניה לראשונה, מה ראשונה בן קודם לבת, אף שניה. קיג:). אין לאב זרע —
אבי האב יורש. אין אבי האב קיים —
יורשים בניו [או בנותיו], דהיינו אחי האב.
וכן על זה הסדר לעולם, עד סוף כל דורות ישראל; בן [או זרעו], בת [או זרעה], אב, אח — בן האב.
או זרעו], אבי האב, אחי האב — בן אבי האב. או זרעו], אבי אבי האב וכו'.

סדר נחלות באשה שמתה — אם יש לה בעל, הוא יורש כל (ע' בשו"ת הריב"ש סד) נכסיה (מדרבנן או מדאורייתא — כדלקמן).
אין לה בעל בשעה שמתה, בנה יורשה. ואם אין בן — הבת יורשת (וכל בת יורשת נחלה ממתות... — מקיש מטה אב למטה אם. ולרבי זכריה בן הקצב, הבן והבת שוים בירושת האם, כדלהלן קיא).

קעג

אין לה בנים ובנות — אביה יורשה (קל-והומר מבו, שאין לאב זכות בממונו מחיים כלל, ויורשו לאח"מ, כל שכן בת שכל שבה נעורים לאביה ועוד שמכרה לשפחה. יד רמ"ה קטו). אין לה אב — אחיה יורשים אותה, כסדר הנ"ל.

דף קט

קעא. א. האם המקראות של פרשת נחלות כתובים כסדרם?
ב. האם משפחת אם קרויה משפחה, ולמאי נפקא מינה?

א. לפי תנא אחד בברייתא, המקראות שבפרשת נחלות אינם כסדרם, ושארן שכתוב לבסוף — היינו אביו, הקודם לאחיו ולאחיו-אביו הנאמר מקודם. ואילו לדרשת רבי ישמעאל ברבי יוסי — המקראות כסדרם, ושארן בא ללמדנו דין אחר, שהבעל יורש את אשתו.
לדברי רשב"א שבתוס' (ק"י ד"ה טעמא) סוגית הגמרא [דהיינו רב פפא ואביי] הולכת כפי דעת התנאים שהמקראות אינם כסדרם. ואילו הר"י חולק.

ב. משפחת אב קרויה משפחה. משפחת אם אינה קרויה משפחה (למשפחתם לבית אבתם). ונפקא מינה לדין ירושה, לפי שנאמר בה ממשפחתו למדנו שאין יורשים אלא קרובים מן האב ולא האם (אעפ"י שהיא בכלל 'שארן') ולא קרוביה, כגון אחים מן האם (ק"י). [ומה שנאמר אצל הנער הלוי ממשפחת יהודה — אין הכוונה למשפחת אמו, אלא תלאו הכתוב ביהודה על שם שעשה מעשה מנשה שבא מיהודה].
לפי דעה אחת (רבי יהודה בר' שמעון — להלן קיד-קטו), האם יורשת את בניה, שהוקשה לאב. ומכל מקום האב קודם לאם, ולענין זה מועיל הכלל 'משפחת אב קרויה משפחה' (עפ"י רשב"ם קיד:). ולפירוש התוס' (ע"ש בד"ה אף) אין האם יורשת אלא כשאין שאר אב כלל, כגון שהאב היה נכרי. ומכל מקום לדעת סתם מתניתין אין האם יורשת את בניה בכל אופן.

א. יש מי שכתב בטעם שיטת הרמב"ם [דלא כהרשב"א — ע' בשו"ת המיוחסות לרמב"ן קיא] שקרובים מצד האם אינם פסולים לעדות מדין תורה — לפי שמשפחת אם אינה קרויה משפחה (ע' זכר יצחק טו).

ב. גם כאשר אין לאדם יורשים מן האב, אין משפחת אמו יורשת אותו [כגון מעוברת שנתגיירה וילדה, או נכרי הבא על בת ישראל] (עפ"י תרומת הדשן שגב, הובא ברמ"א חו"מ רעו, ד. וכן הוכיחו האחרונים מהתוס' (קיד:). וע' גם בחדושי הגר"ח הלוי איס"ב טו, ט). ויש שצדדו להוכיח מכמה מקומות להפך (ע"ע קובץ ענינים כאן; קוב"ש אות שלב; מרומי שדה קיד: אבי עזרי ריש הל' נחלות; ביכורים יא, א). יש מי שכתב (עפ"י דברי התוס' ק"י ד"ה אלא) שקרובי האב נחשבים קרובים יותר מקרובי האם. ונפקא מינה לענין קדימה בצדקה ובהשבת אבידה וכד' (עפ"י קובץ ענינים). את הראיה מהתוס' יש לדחות לכאו', שהם מדברים מצד השפעת האבות על הצאצאים).

דפים קט — קי

קעב. מנין ש —

א. תולים הקלקלה במקולקל.
ב. לעולם ידבק אדם בטובים.

קעד